

ประเพณีบุญผะเหวดกับอัตลักษณ์ด้านศีลธรรมของชาวอีสาน

Tradition of the Making-Merit in the Great life of Prince Vessantara and the Moral Identity of the Isaan People

พระมหาธีรรัตน์ อุทยปุตโต^๑

Phramaha Deeratana Utthayaputto

พระครูปริยัติคณานุรักษ์^๒

Phrakhra Pariyattikunanurak

เจ้าอธิการสุริยนต์ ทสสนิโย^๓

Chao Athikan Suriyon Dassaneeyo

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ด้านศีลธรรมของชาวอีสาน ที่ได้รับอิทธิพลจากประเพณีบุญผะเหวด (บุญมหาชาติ) ซึ่งประเพณีบุญผะเหวดกับชาวอีสานเป็นสิ่งที่คู่กันมาช้านาน และถือเป็นจารีต (ฮีต) ประเพณี โดยความเป็นบุญประจำปี ที่ชาวอีสานได้ร่วมกันปฏิบัติเป็นประจำทุกปี ในช่วง เดือน ๔ ของทุกปี ตามการนับแบบจันทรคติ ประมาณเดือนมีนาคมถึงเมษายน ชาวอีสานเป็นกลุ่มชนที่ได้รับอิทธิพลจากประเพณีบุญผะเหวดค่อนข้างมาก โดยสังเกตจากอัตลักษณ์ด้านศีลธรรมของชาวอีสาน ไม่ว่าจะเป็นความเป็นคนรู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปัน การให้อภัยกัน ความอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นต้น ล้วนแต่เป็นคุณลักษณะที่สอดแทรกอยู่ในเวทสันดรชาดก ซึ่งชาวอีสานทั่วไปก็ได้ซึมซับรับเอาแนวทางการดำเนินชีวิตด้านศีลธรรมอันดีงามในประเพณีบุญผะเหวดดังกล่าวมา ซึ่งกลายเป็นอัตลักษณ์ด้านศีลธรรมของชาวอีสาน อีกทั้งสะท้อนให้เห็นว่าเป็นคนยิ้มแย้มแจ่มใส เอื้อเฟื้อแบ่งปัน สามัคคีมีน้ำใจรู้จักให้อภัยกัน ซึ่งส่งเสริมให้คนอีสานอยู่กันอย่างมีความสุขตลอดมาจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ : บุญผะเหวด, ชาวอีสาน, อัตลักษณ์, หลักศีลธรรม

^๑อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ

^๒อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ

^๓อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ

All Permanent Lecturers in Buddhism, Sisaket Buddhist College, Muaeng, Sisaket province.

Abstract

This article aims to show the moral identity of the Isaan people that Influenced by the tradition of making-merit in the great life of prince Vessantara (Bun Pha Ved). This tradition and the Isaan people are paired together for a long time as their custom and the annual merit. It was held together at the fourth month of every year following up the Thai lunar calendar during March to April. Most of them, the Isaan people influenced by the tradition of Bun Pha Ved, especially, the moral identity of them, for example, a generality, sharing, forgiveness. Humility, etc. These virtues came from the Vessantara Jataka, which they absorbed into their daily lives and became to be the identity of the Isaan people from the past until the present time.

Keywords: Bun Paved, Isan people, Identity, Morality,

๑.บทนำ

ดินแดนอีสาน มีวัฒนธรรมประเพณีเฉพาะตน มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ท่ามกลางความแร้นแค้น ชาวอีสานมีความเป็นอยู่เช่นไร ใช้ชีวิตอยู่เช่นไร สร้างศิลปวัฒนธรรมประเพณีเช่นไรขึ้นมา แต่ละสถานที่ที่มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันตามลักษณะพื้นที่หรือธรรมชาติที่มีอยู่ วัฒนธรรมของคนอีสานเป็นวัฒนธรรมที่มีความเชื่อมั่นที่สุด ดีที่สุดสำหรับภูมิภาคอีสาน ซึ่งเดิมในแคว้นสุวรรณภูมิล้วนมีวัฒนธรรมแต่โบราณมาวัฒนธรรมของคนอีสานสร้างคนให้เป็นคน สร้างคนให้ละจากความโลภ ความโกรธ ความหลงให้ทำคุณความดีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน มีตามจารีตประเพณี (ฮีตคอง) อยู่ เรียกว่า “ฮีตสิบสองคองสิบสี่” “ฮีตบ้านคองเมือง” “ฮีตพ่อคองพ่อ” “ฮีตเต้าคองเขยเลยมาสมสู่ข่อยอยู่ อาสาเลี้ยงดูลูกตามิ่ง” “เป็นฮีตเป็นคอง” “ฮีตสิบสอง” ของคนอีสานว่าไว้ตามลักษณะสิบสองเดือน แต่ละเดือนมีงานประเพณีกฎเกณฑ์ ตามกติกาสังคมอีสานวางไว้แต่สังคมบรรพบุรุษมา^๔

บุญผะเหวด หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า “บุญมหาชาติ” เป็นประเพณีบุญตามฮีตสิบสอง ของชาวอีสาน แต่ถ้าถือเป็นเรื่องทาน ก็เป็นประเพณีการบริจาคทานครั้งยิ่งใหญ่ ก็พอจะอนุমানได้ถึงสภาพ

^๔ศรี ศรีสูง, ฮีต-คองอีสานและปณิณกะคติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๓),

ทั่วไป ของชาวอีสานว่า ดอกจิก ดอกจาน บานราวต้นเดือน ๓ พุทธศาสนิกชนจะเก็บดอกไม้เหล่านี้ มาร้อยเป็นมาลัยเพื่อตกแต่งศาลาการเปรียญสำหรับบุญมหาชาติและในงานนี้ก็จะมีการเทศน์มหาชาติ ซึ่งถือว่าเป็นงานอันศักดิ์สิทธิ์ผู้ใดฟังเทศน์มหาชาติจบภายในวันเดียว และบำเพ็ญคุณงามความดี จะได้านิสงส์ไปเกิดในภพหน้า

ในความเกี่ยวโยงระหว่างวิถีชีวิตของคนอีสานกับประเพณี “บุญผะเหวด” นั้น มีความเกี่ยวพันกันในด้านความเป็นประเพณีและวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา บนพื้นฐานของความเชื่อตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา อันสอดแทรกหลักธรรมที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตจิตของคนอีสาน ซึ่งก่อเกิดเป็นอัตลักษณ์ของคนอีสาน อันได้แก่ ความเป็นผู้เรียบง่ายสันโดษ รู้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปัน รู้จักให้อภัยซึ่งกันและกัน บ่งบอกถึงความเป็นคนอีสาน

อัตลักษณ์ของชาวอีสานดังที่กล่าวมา ส่วนหนึ่งล้วนได้รับอิทธิพลมาจากประเพณีบุญผะเหวด ซึ่งในเรื่องนี้เราจะได้อธิบายว่า อะไรบ้างเป็นหัวใจสำคัญในประเพณีบุญผะเหวดที่มีอิทธิพล ต่อการดำเนินชีวิตอันเป็นอัตลักษณ์ของชนชาวอีสาน

๒. ประวัติความเป็นมาของคนอีสาน

ชาวอีสานหรือคนอีสาน ไม่ใช่ชื่อชนชาติหรือเชื้อชาติเฉพาะของอีสาน แต่เป็นชื่อทางวัฒนธรรม มีที่มาจากภูมิศาสตร์บริเวณที่เรียกอีสาน หรือทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย (อันเป็นส่วนหนึ่งของผืนแผ่นดินใหญ่สุวรรณภูมิหรืออุษาคเนย์โบราณ) เลยสมมุติเรียกคนกลุ่มนี้โดยรวม ๆ กว้าง ๆ ว่าชาวอีสาน หรือคนอีสาน^๕ ชาวอีสานหรือคนอีสาน มีบรรพชนมาจากการผสมผสานของผู้คนชนเผ่าหลากหลายชาติพันธุ์ ทั้งภายในและภายนอกทั้งทางสังคมและวัฒนธรรม ไม่ต่ำกว่า ๕,๐๐๐ ปีมาแล้ว (อาจถึง ๑๐,๐๐๐ ปีมาแล้วก็ได้) แล้งยังมีต่อเนื่องถึงทุกวันนี้ และอาจมีต่อไปในอนาคตอีกไม่รู้จบ ผู้คนชนเผ่าหลากหลายชาติพันธุ์ที่ผสมผสานกันเป็นชาวอีสาน มีบรรพชนอย่างน้อย ๒ พวก คือ คนพื้นเมืองดั้งเดิม อยู่ภายในสุวรรณภูมิกับคนภายนอกเคลื่อนย้ายเข้ามาภายหลังจากทิศต่างๆ^๖

^๕บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณธากุล, **ฮีด-คอง-คะลำ**, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลัง นานาวินทยา, ๒๕๕๖), หน้า ๒.

^๖ดูรายละเอียดในสุจิตต์ วงษ์เทศ, **พลังลาว ชาวอีสาน มาจากไหน?** (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๙), ตลอดทั้งเล่ม.

อีสานฝั่งขวาแม่น้ำโขงคนอีสาน บางทีเรียก “ชาวอีสาน” มีหลักแหล่งอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงทางภาควันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย อีสานเป็นชื่อเรียกพื้นที่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยที่มีกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลาง คำว่า “อีสาน” มีรากมาจากภาษาสันสกฤต สะกดว่า “อีสาน” หมายถึงนามพระคเณศ ผู้เป็นเทพประจำทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (เคยใช้มาเมื่อราว พ.ศ. ๑๐๐๐ ในชื่อว่ารัฐว่า “อีสานปุระ” และชื่อพระราชอาชญาว่า “อีสานวรมัน”) แต่คำบาลีเขียนอีสานฝ่ายไทยนิยมรูปคำจากบาลีมาใช้หมายถึงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ^๗

คำว่า “ตะวันออกเฉียงเหนือ” (ที่หมายตรงกับคำอีสาน) เริ่มใช้เป็นทางการสมัยรัชกาลที่ ๕ ราว พ.ศ. ๒๔๔๒ ในชื่อมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ยังหมายเฉพาะลุ่มน้ำมูลถึงอุบลราชธานี จำปาสัก ฯลฯ รวมความแล้ว ใครก็ตามที่มีถิ่นกำเนิดหรือมีหลักแหล่งอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย (จะโดยเคลื่อนย้ายเข้าไปอยู่เมื่อไรก็ตาม) ถ้าถือตัวว่าเป็นคนอีสาน หรือชาวอีสาน อย่างเต็มอกเต็มใจ และอย่างองอาจ ก็ถือเป็นคนอีสานเป็นชาวอีสานทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น คำว่า “คนอีสาน” หรือ “ชาวอีสาน” จึงไม่ใช่ชื่อเชื้อชาติโดยเฉพาะ แต่เป็นชื่อสมมุติเรียกคนหลายหลากมากมายในดินแดนอีสาน และเป็นชื่อเรียกอย่างกว้างๆ รวมๆ ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ด้วยเหตุดังกล่าว ความเป็นมาของคนอีสานหรือชาวอีสานจึงไม่หยุดนิ่งอยู่โดดเดี่ยวแต่ล้วนเกี่ยวข้องกับเคลื่อนไหวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับความเป็นมาของผู้คนสุวรรณภูมิหรืออุษาคเนย์ ตั้งแต่ยุคดั้งเดิมเริ่มแรกสืบจนทุกวันนี้ ซึ่งมีความเคลื่อนไหวไปๆ มาๆ ทั้งใกล้และไกลในทุกทิศทาง และหลายครั้งหลายหน จนระบุเห็นชัดเจนแน่นอนไม่ได้ว่าใคร? ที่ไหน? เมื่อไร? แต่สิ่งหนึ่งซึ่งคนอีสานและชาวอีสานมีสำนึกร่วมกันอย่างแข็งขันและองอาจ คือคำสมมุติเรียกว่า พลังลาว อันมีรากจากวัฒนธรรมลาว

๓. อัตลักษณ์ของชาวอีสานในประเพณีบุญผะเหวด

คำว่า “บุญพระเวส บุญผะเหวด” หรือบุญมหาชาติ เป็นการทำบุญในเดือนสี่ บางครั้งก็เรียก “บุญเดือนสี่” ในบางท้องถิ่นจะทำบุญเดือนสี่ในเดือนสามรวมกับบุญข้าวจีและบุญกุ่ม (กอง) ข้าวใหญ่ ให้

^๗เบญจวรรณ นาราลัจจ์, ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาอีสาน, (ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๑), หน้า ๑.

เป็นบุญเดียวกันส่วนเดือนสี่ก็เว้นไว้ บุญผะเหวดส่วนมากจะกระทำกันในเดือนสี่ แต่จะกำหนดเอาไว้วันใดนั้นแล้วแต่ความพร้อม เพราะจะต้องมีการปรึกษาหารือและลงมติกันระหว่างผู้นำในหมู่บ้าน เช่น ผู้อาวุโส กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และพระสงฆ์ ตลอดผู้ทรงวุฒิต่างๆ ในหมู่บ้านการทำบุญผะเหวด เป็นการทำบุญเนื่องด้วยการรำลึกถึงอดีตชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้าที่ได้เกิดมาเป็นพระเวสสันดร และได้บำเพ็ญทานบารมีอย่างแก่กล้า บรรพบุรุษชาวอีสานได้นำมาประสมประสานกับการละเล่นพื้นบ้านให้เกิดความสนุกสนานรื่นเริง ตามนิสัยรักสนุกของชาวอีสานแต่กำเนิดนั่นเอง การกำหนดวันงาน มี ๒ วัน คือ วันโฮม (วันรวม) และวันฟังเทศน์ ในวันโฮมฝ่ายสตรีแม่บ้านทั้งหลาย จะเป็นผู้จัดบ้านเรือนไว้รับแขกบ้านอื่นและสตรีทำขนมจีน (ข้าวปุ้น) ไว้ทุกบ้านเรือน เตรียมของหวาน หมากรุก บุษรี และที่นอนไว้คอยรับแขกด้วย เพราะอาจจะมีผู้มาพักค้างคืน ส่วนฝ่ายชายซึ่งเป็นพ่อบ้านจะพากันไปเตรียมไว้ที่วัด จัดสถานที่ ทำที่ฟังเทศน์ ประดับประดาธรรมาสน์ ปักธงทิวไว้รอบวัด และทำที่ห่ออุปคุต รูปนก รูปสัตว์ แขนวไว้ที่ศาลาการเปรียญ สำหรับพระภิกษุ-สามเณร ก็เตรียมสถานที่ต้อนรับพระภิกษุสามเณร ที่มาจากบ้านอื่น ที่จะต้องมาพักแรมเพื่อร่วมเทศน์ในวันรุ่งขึ้นพิธีแห่อุปคุต ในตอนเย็นของวันรวม จะมีการอัญเชิญพระอุปคุตจากแหล่งน้ำมาสู่ศาลา วัดมีเรื่องราวกล่าวไว้ว่า ในอดีตพระอุปคุต ซึ่งเป็นพระเถระผู้ทรงฤทธิ์ นิรมิตกฐิ อยู่กลางแม่น้ำใหญ่ สามารถปราบภูติผีปีศาจได้ ครั้งสมัย พระเจ้าอโศกมหาราช ได้รวบรวมพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจากที่ต่างๆ มาบรรจุไว้ในสถูปเจดีย์ที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นใหม่ เสร็จแล้วจะทำการฉลองจึงทรงปริวิตกถึงमारผู้เป็นศัตรูคู่แวนของพระพุทธเจ้าจึงทรงรับสั่งให้ไปนิมนต์พระอุปคุตมาในพิธีฉลองนั้น เมื่อมารรู้ว่าพระเจ้าอโศกมหาราชจะฉลองสถูปเจดีย์ก็มาแสดงฤทธิ์โต้ตอบกับพระอุปคุต ครั้งสุดท้ายพระอุปคุตได้เนรมิตหนังสือขลุ่ยผูกแขวนคอมารไว้ มารไม่สามารถแก้ให้หลุดได้ในที่สุดมารก็ยอมแพ้ พระอุปคุตจึงแก้หนังสือขลุ่ยออกจากคอมารและนำเอาตัวไปกักขังไว้บนยอดเขา การฉลองพระสถูปเจดีย์ ครั้งนั้นจึงปลอดภัยและสำเร็จลงด้วยดี^๔

ดังนั้น บุญผะเหวดจึงนำเรื่องราวของพระอุปคุตมาเกี่ยวข้อง โดยถือความเชื่อจากเรื่องราวดังกล่าวนั้น จัดเป็นห่อเล็กๆ ข้างในบรรจุอัฐิบริวารไว้ครบชุด เรียกว่า “ห่ออุปคุต” ตั้งอยู่ที่ทิศตะวันออกของศาลาการเปรียญ เพื่อให้งานบุญผะเหวดมีความสงบเรียบร้อยด้วยประการทั้งปวงการทำบุญผะเหวด มีกิจกรรมเป็นขั้นตอน ดังนี้

^๔พ. สุวรรณ, พระบัวเข็ม พระอรหันต์พิชิตมารให้ลาภร่ำรวย, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บ้านมงคล, ๒๕๕๐), หน้า ๓๙.

(๑) การใส่หนังสือ เมื่อได้กำหนดวันงานแล้ว จะกำหนดการใส่หนังสือคือเอาหนังสือใบลาน หรือ “ล้าพะเหวด” มาแบ่งย่อยๆ ออกประมาณ ๓๐-๔๐ ผูกเป็นชุดแล้วนำเอาหนังสือที่แบ่งไว้นั้น ไปให้ตาม วัดต่างๆ เพื่อพระสงฆ์จากวัดนั้นๆ จะนำไปเทศน์ตามวันที่กำหนดไว้โดยที่พระจะทราบเองว่าใบลานชุดของ ตัวเองไดมานี้อยู่กัณฑ์ไหน เมื่อถึงผูกของตนก็จะนำขึ้นไปเทศน์และทั้งหมดนั้นจะเป็นอักษรตัวธรรม การ กระทำเช่นนี้เรียกว่า “การใส่หนังสือ”

(๒) การแห่พะเหวด และ การแห่ข้าวพันก้อน ในตอนเย็นของวันโฮมจะมีการไปรวมกันที่ใดที่ หนึ่ง ซึ่งสมมติกันว่าเป็นป่า ตามเรื่องราวในพระเวสสันดรชาดกและพากันแห่ผ้าซึ่งเขียนภาพเป็นเรื่องราว พระเวสสันดรชาดกทั้ง ๑๓ กัณฑ์ เชื้อหมู่บ้าน ตามระยะทางจะมีผู้ตั้งหม้อน้ำหอมไว้ สำหรับให้ผู้ที่แห่พะ เหวดไว้เอาดอกไม้จุ่มเป็นการบูชาพระเวสสันดร พอถึงบริเวณวัดก็จะนำผ้าไปชิงไว้บริเวณรอบศาลาการ เปรียญหมู่บ้านบางแห่งจะแห่ข้าวพันก้อนไปด้วย แต่ส่วนใหญ่นิยมแห่ข้าวพันก้อนในตอนเช้ามีดของ วันรุ่งขึ้น “ข้าวพันก้อน” หมายถึง ข้าวเหนียวทำเป็นก้อนเล็กๆ โดยการแบ่งคนละกัณฑ์ หรือ คุ่มละ ๕ กัณฑ์ ก็ได้ แล้วไปจัดทำข้าวมาตามจำนวนพระคาถาในแต่ละกัณฑ์บ้านละเล็กบ้านละน้อยเข้ากันได้ ๑,๐๐๐ ก้อน และนำมาถวายพุทธบูชา ในวันเทศน์มหาชาติ เป็นการบูชา “พระคาถา”

นอกจากนี้ยังมีธงทิวอีก ๑,๐๐๐ ผืนซึ่งมีจุดประสงค์ให้ครบ ๑,๐๐๐ คาถาเหมือนกับ ข้าวพัน ก้อน จะปักไว้หน้าพระพุทธรูป หรือ ตามธรรมมาสน์ หรือวางไว้ตามต้นเสาธงทิว ธงทิว ทำเป็นรูปช้าง ม้า เจริญ และอื่นๆ ซึ่งให้ยาวประมาณ ๑๐ เมตร ปักอยู่บนรอบบริเวณวัด

เรื่อง พระเวสสันดร มีคติสอนใจหลายประการ โดยเฉพาะเรื่องทานบารมี ทำให้คนฟังมีความ ซาบซึ้งในเนื้อหาและสนุกสนานในทำนองเทศน์ไปด้วย การเทศน์

ทำนองดังกล่าว เรียกว่า “แห่พะเหวด” ชาวบ้านจะไปนิมนต์พระเสียงติมาเป็นพิเศษเรียกว่า “เทศน์เสียง” พระนักเทศน์เสียงเก่าๆ เป็นพระนักเทศน์อาชีพ มีผู้ฟังนิยมมากเหมือนกับ “หมอลำ” ที่ลำ เก่งๆชาวอีสานถือคติว่าผู้ใดฟังเทศน์มหาชาติครบพันพระคาถาในวันเดียว ผู้นั้นจะมีบุญบารมีมากไม่ตก นรก และจะได้ไปเกิดในสมัยของพระพุทธเจ้าองค์สุดท้าย คือ พระศรีอริยเมตไตรยหรือที่ชาวอีสานเรียกว่า พระศรีอารย การเทศน์มหาชาตินั้นในอดีตจะเทศน์ให้จบทั้งพระพันคาถาในวันเดียว ตั้งแต่เวลาเช้ามีด จนถึงค่ำมีดเลยทีเดียว ซึ่งมีรายละเอียดปลีกย่อยของงาน คือ

๑. การแห่พระอุปคุต จากแหล่งน้ำสู่หอพระอุปคุตบนศาลาที่จะมีการเทศน์มหาชาติ

๒. การเทศน์มหาชาติ ๑๓ กัณฑ์ โดยจะเริ่มตั้งแต่เช้า-เย็น

๓. การแก้กัณฑ์หลอน ในขณะที่พระภิกษูกำลังเทศน์มหาชาติอยู่นั้น ชาวบ้านจะแบ่งเป็นกลุ่มๆ หาดนตรีพื้นบ้าน แห่กันไปในหมู่บ้าน เพื่อเรียโรหิตทรัพย์สินเงินทองของชาวบ้านมาทำเป็นกัณฑ์เทศน์ เมื่อรวบรวมได้พอสมควรแล้ว ก็จะแห่เข้ามาในวัดโดยไม่บอกกล่าวไว้ล่วงหน้า กัณฑ์เทศน์ที่ลักลอบเข้ามาเช่นนี้ เรียกว่า “กัณฑ์หลอน”

ส่วนมากกัณฑ์หลอนจะเข้ามาตอนบ่ายหรือตอนค่ำ ซึ่งมักจะไม่ตรงกับการเทศน์ กัณฑ์มัทรี กุมาร ชูชก มหาราช ถ้ากัณฑ์หลอนเข้ามาในช่วงพระรูปใดกำลังเทศน์อยู่พระรูปนั้นก็จะได้รับกัณฑ์หลอน นั้นเองบุญผะเหวดนี้ นิยมกระทำกันในภาคอีสานจนถึงปัจจุบันนี้ โดยเฉพาะ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้ส่งเสริมขึ้น มากเป็นพิเศษ ให้เป็นงานเทศกาลประจำปีของจังหวัดและมีโครงการของหน่วยงานราชการ และหน่วยงาน เอกชนเข้าร่วมอีกมากมาย เป็นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวชมงานเพิ่มจำนวนขึ้นทุกปี เป็นบุญประเพณีที่มีการ เทศน์มหาชาติเป็นงานที่ยิ่งใหญ่ของจังหวัดร้อยเอ็ด โดยเฉพาะจังหวัดได้กำหนดให้เป็นงานประเพณี ประจำปีของจังหวัดและจัดได้ยิ่งใหญ่มากเป็นไปตามฮีต ๑๒ คือ หมายถึงเดือนสี่มีการทำบุญผะเหวดดังกล่าวไว้ในฮีตว่า

“ฮีตหนึ่ง พอถึงเดือนสี่ได้ให้เก็บดอกบุปผา หามา

ดวงหอมสู่ตนเก็บไว้

อย่าได้โลภองนี้เสียศรีบุญเปล่า

หาเอาตากแดดไว้ได้ทำแท้สู่คน

อย่าได้โลภนี้เว้นแนวคองตั้งแต่เก่า

ไฟทั้งหลายสilenเข้าเผาบ้านสile่มสูญได้”

๕. ข้อคิดด้านศีลธรรมที่สอดแทรกอยู่ในประเพณีบุญผะเหวด

ในเนื้อหา กัณฑ์เทศน์มหาชาติทั้ง ๑๓ กัณฑ์จะมีข้อคิดหลักคำสอนที่เป็นคำสอนในทางพุทธ ศาสนาสอดแทรกอยู่ในประเพณีบุญผะเหวด ดังต่อไปนี้

- ๑) กัณฑ์ทศพร ว่าด้วยเรื่องพระพุทธเจ้าทรงกลับบ้านเกิดเมืองนอนคือเมืองกบิลพัสดุ์ อยู่วัด ต้นไทร

ย้อย ได้แสดงฤทธิ์แก้วลวดลายเกิดฝนตกลงมาหาใหญ่ พระสาวกเห็นเป็นอัศจรรย์ได้ถามและพระองค์ก็เล่า นิทานเมื่อครั้งเกิดเป็นพระเวสสันดร^๙

(๑.๑) ข้อคิดในกัณฑ์ทศพร

การทำบุญจักให้สำเร็จสมประสงค์นั้น ตั้งกัลยาณจิตอธิษฐาน เป้าหมายชีวิตที่ตนปรารถนาไว้ และความปรารถนาที่จะสำเร็จสมดังตั้งใจ ผู้นั้นต้องมีศีลบริบูรณ์มีศีลห้าเป็นต้น กล่าวคือ

๑. ต้องกระทำความดี
๒. ต้องรักษาความดีนั้นไว้
๓. หมั่นเพิ่มพูนความดีให้มากยิ่งขึ้น

๒) กัณฑ์หิมพานต์ ว่าด้วยเรื่องเทพธิดาลงมาเกิดเป็นลูกกษัตริย์มัทราชได้ชื่อว่า ผุสดี พออายุ ๑๖ ปีได้แต่งงานกับพระเจ้ากรุงสนขัยเมืองสีพี เกิดมีครรภ์พอรครบ ๑๐ เดือนพระนางผุสดีก็คลอดพระโอรสตัวนามว่าพระเวสสันดร มีช้างคู่บารมีชื่อปัจฉิมนาคา พออายุ ๑๖ ปีก็แต่งงานกับพระนางมัทรี มีลูกน้อยชื่อชาลีและกัณหา ต่อมาเมืองกลิงคะเกิดข้าวยากหมากแพง ชาวเมืองได้เดินทางมาขอช้างจากพระเวสสันดร พระองค์ให้ทานช้าง ทำให้ชาวเมืองไม่พอใจไปขอพระเจ้ากรุงสนขัยให้เนรเทศพระเวสสันดรไปแขวงกต^{๑๐}

(๒.๑) ข้อคิดในกัณฑ์หิมพานต์

๑. คนดีเกิดที่ไหนไม่สำคัญ แต่สำคัญอยู่ที่ทำดีหรือเปล่า
๒. การเสียสละแบ่งปันเป็นหัวใจของการสร้างสรรค์สังคม
๓. การทำดีบางครั้งอาจมีอุปสรรค
๔. ความเห็นแก่ตัว เป็นภัยอันยิ่งใหญ่ของการอยู่ร่วมกัน

^๙ ชลิต ชัยครุฑชิตและคณะ ๒๕๔๙. สังคมและวัฒนธรรมอีสาน : เอกสารประกอบนิทรรศการถาวรอีสานนิทัศน์. [ออนไลน์], แหล่งที่มา :

<http://www.isan.clubs.chula.ac.th/tradition/index.php?transaction=phaved01.php#menu>

(๔ สิงหาคม ๒๕๕๙).

^{๑๐}แหล่งเดียวกัน, อ้างแล้ว.

๕. การเลือกคู่ครองที่ดีให้คู่หมั้นเป็นแบบอย่าง ไม่หลงระเหิรในยามสุข ไม่ละเลยคู่ทุกขในยามยาก

๓) กัณฑ์ทานกัณฑ์ ว่าด้วยเรื่องพระมารดาร้องขอภัยโทษพระเวสสันดรแต่ผิดหวัง พระเวสสันดรให้ทานใหญ่แล้วขออาลาไป^{๑๑}

(๓.๑) ข้อคิดในทานกัณฑ์

๑. ยามมีเขายก ยามหมดเขาหยาม ชีวิตมีทั้งขึ้นบานและขมขึ้น
๒. ความรักของแม่ความห่วงใยของเมีย ยิ่งใหญ่กว่ารักและห่วงใยของใคร ๆ ในโลก
๓. เพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม ผู้มุ่งโพธิญาณยอมมิวันไหวต่ออุปสรรค
๔. ชีวิตเป็นอนิจจัง อย่างจริงจังจนเกินไปนัก
๕. โทษของความเป็นหม้ายในสมัยก่อน คือ ถูกสังคมดูหมิ่นเหยียดหยาม

๔) กัณฑ์วนปเวสน์ ว่าด้วยเรื่อง ๔ กษัตริย์เดินทางไปเขาวงกต แคว้นเจตราช พระเจ้าเจตราชสั่งให้พรานเจตบุตรรักษาด่านไว้ไม่ให้ผู้ใดเข้าไปรบกวนพระเวสสันดร^{๑๒}

(๔.๑) ข้อคิดในกัณฑ์วนประเวศน์

๑. ยามจน ยามเจ็บ ยามจากเป็นกาลเวลาที่ควรจะได้ได้รับความเห็นใจเหลียวแลช่วยเหลือจากญาติมิตรหรือเพื่อนร่วมโลก
๒. ผลดีของมิตรแท้ คือ ไม่ทอดทิ้งในยามยาก ประคองในคราวลำบาก อุ้มชูในยามตกต่ำ ช่วยค้ำในยามทรุด
๓. น้ำใจของคนดี หากรู้ว่าคุณสุขของคนส่วนมากจะตั้งอยู่ได้เพราะการเสียสละของตนก็ยินดีที่จะสละโอกาสและโชคลาภอันพึงได้ให้ด้วยความเต็มใจ

๕) กัณฑ์ชูชก ว่าด้วยเรื่องเฒ่าชูชกขอทานได้เอาไปฝากเพื่อน พอมาทวงคืนเพื่อนได้ใช้เงินหมดแล้วเลยยกลูกสาวชื่ออมิตตดา ต่อมานางให้ชูชกไปขอขาสีภิกขุหาเพื่อเอามาเป็นทาสรับใช้

(๕.๑) ข้อคิดในกัณฑ์ชูชก

^{๑๑}แหล่งเดียวกัน, อ้างแล้ว.

^{๑๒}แหล่งเดียวกัน, อ้างแล้ว.

๑. บุรุษจะบรรลุความสำเร็จอันสูงสุดได้ เมื่อไม่หลงในอำนาจของสตรี
๒. สามีก่อกวนจิตใจเพราะได้ภรรยาสาว
๓. ความรู้เป็นพิษเพราะเหตุที่ไม่ใช้อาหารเป็นพิษเพราะเหตุที่โฟธาตุไม่ย่อย เมียสาวเป็นพิษเพราะผิวแก่

๖) กัณฑ์จุลพน ว่าด้วยเรื่องป้าน้อยชุกไปเจอพรานเจตบุตรลงให้เชื่อว่านำสารของพระเจ้ากรุงสัณฐิมาส่งให้พระเวสสันดรเพื่อกลับคืนพระนครและพรานปากก็เชื่อด้วยนะ

(๖.๑) ข้อคิดในกัณฑ์จุลพน

๑. มีอำนาจหากขาดสติปัญญาไตร่ตรองย่อมถูกหลอกได้ง่าย
๒. คนโง่ย่อมเป็นเหยื่อของคนฉลาด แต่ความโง่ถ้าไม่เบียดเบียนใคร ย่อมดีกว่าความฉลาดที่เอาเปรียบคนอื่น
๓. ไวใจทาง วางใจคน จะจนใจตนเอง

๗) กัณฑ์มหาพน ว่าด้วยเรื่องป่าใหญ่ ที่ชุกไปพบพระอจุตฤาษีลงว่าเป็นนักบวชจะมากุศลธรรมกับพระเวสสันดร พระฤาษีก็หลงเชื่อให้ที่พักค้ำคืนข้าบอกแนะนำเส้นทาง ไปเขาวงกตด้วย

(๗.๑) ข้อคิดในกัณฑ์มหาพน

๑. ฉลาดแต่ขาดเฉลียว มีปัญญาแต่ขาดสติหย่อนปฏิบัติตนก็พลาดท่าเสียทีได้ง่าย
๒. คนคดมักพูดหวาน คนพาลมักพูดเพราะ ต้องวิเคราะห์วินิจฉัยให้ถ้วนถี่
๓. คบคนให้ดูหน้า ซื้อผ้าให้ดูเนื้อ ซื้อเสื้อให้ดูลาย
๔. บางครั้งความสงสารอาจนำมาซึ่งความฉิบหาย หากเชื่อง่ายอาจนำมาซึ่งความทุกข์

๘) กัณฑ์กุมาร ว่าด้วยเรื่อง ชุกไปถึงที่อยู่พระเวสสันดรช่วงพระนางมัทรีไปป่าหาผลไม้ก็รีบไปขอสองลูกน้อย ทั้งซาลีและกันหาได้ยืนพากันหนีลงไปในสระบัวบังกายไว้ พระองค์ไปเรียกหาเอามายกให้ชุก

(๘.๑) ข้อคิดในกัณฑ์กุมาร

๑. พ่อแม่ทุกคนรักลูกเหมือนกันแต่เป็นห่วงไม่เหมือนกัน โดยห่วงหญิงมากกว่าชาย เพราะหญิงปกป้องตัวเองมากกว่า
๒. วิสัยของผู้หญิงนั้น แม้จะมากด้วยเมตตากรุณา ชอบปลดปล่อยความทุกข์ให้แก่

ผู้อื่นแต่ไม่มีวันจะสละลูกในไส้ให้แก่ผู้ใดได้

๓. การเป็นผู้รู้จักกาลเทศะ เป็นบันไดสู่ความสมหวัง

๔. ทานอันยิ่งบັນชิตย่อมสรรเสริญ แต่บุณชนมักติเตียน

๙) กัณห์มัทรี ว่าด้วยเรื่อง พระอินทร์สั่งให้เทวดาแปลงกายมาเป็น ๓ เสือขวางทางไม่ให้พระนางมัทรีกลับมาทันเหตุการณ์การยกลูกให้เป็นทาน เมื่อกลับมาถึงหาลูกน้อยไม่พบ พระเวสสันดรก็ไม่ตอบ พระนางเป็นลมสลบเมื่อฟื้นขึ้นมาพระเวสสันดรเลยบอกความจริง

(๙.๑) ข้อคิดในกัณห์มัทรี

๑. รักใครเล่าจะเท่าพ่อแม่รัก ห่วงใดเล่าจะเท่าพ่อแม่ห่วง ห่วงใดเล่าจะเท่าพ่อแม่หวง ให้ใครเล่าจะเท่าพ่อแม่ให้

๒. ลูกดีชื่นใจพ่อแม่ ลูกแย่พ่อแม่เข้าใจ

๓. ลูกกตัญญู ชาวโลกอนุโมทนา เทวดาชื่นชม พรหมก็สรรเสริญ

๑๐) กัณห์สัถกบรพ ว่าด้วยเรื่องพระอินทร์แปลงกายเป็นพราหมณ์มาขอพระนางมัทรี เมื่อพระเวสสันดรยกให้แล้วก็ฝากไว้ให้รับใช้พระเวสสันดรตามเดิมแล้วปรากฏตนเป็นพระอินทร์

(๑๐.๑) ข้อคิดในกัณห์สัถกบรพ

๑. การทำดีแม้ไม่มีคนเห็น แต่เทวดาย่อมเห็น

๒. อยากได้ดีไม่ทำดีนั้นมิมาก ดีแต่อยากหากไม่ทำก็ข้ามหนอ อยากได้ดีต้องทำดีอย่ารีรอ ดีแต่ขอรอแต่ดีไม่ดีเอย

๓. ภรรยาที่ดีพึงสนับสนุนกิจการของสามี

๑๑) กัณห์มหาราช ว่าด้วยเรื่องชุกพาชาติค้นหาเดินดงหลงเข้าไปกรุงสีพีเพราะเทวดาหลงใจ พระเจ้าปู่เจ้ายายเฒ่าอาหลานไว้ พร้อมเลี้ยงดูชุก แก่กินมากจนท้องแตกตาย ฝ่ายพระเจ้ากรุงสยชัยได้จัดกองทัพไปอัญเชิญพระเวสสันดรกลับคืนวังและชาวเมืองกลิงคะก็คืนช้างคู่บารมีพอดี

(๑๑.๑) ข้อคิดในกัณห์มหาราช

๑. คนดีตกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้ ย่อมได้รับความปกป้องคุ้มครองภัยในที่ทุกสถาน

๒. พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต พึงสละชีวิตเพื่อรักษาความถูกต้อง คือ ธรรม

๑๒) กัณท์ฉกษัตริย์ ว่าด้วยเรื่อง ๘ กษัตริย์มาพบกันเกิดสลับไปทั้งหมด ร้อนถึงพระอินทร์รู้เหตุเลยบันดาลให้ฝนตกใหญ่ (ฝนโบกขรพรรษ) เมื่อทั้งหมดพินาศสิ้นชีพแล้วได้ขอภัยต่อพระเวสสันดรและเชิญเข้าไปปกครองกรุงสรี

(๑๒.๑) ข้อคิดในกัณท์ฉกษัตริย์

๑. จากกันยามเป็นได้เห็นน้ำใจ จากกันยามตายได้เห็นน้ำตา

๒. การให้อภัยเป็นเพราะได้สำนึกเป็นเหตุให้ลบรอยร้าวฉาน สันติสุขย่อมเกิดแก่โลกและสังคม

๓. ความผิดพลาดเป็นเรื่องของมนุษย์ การให้อภัยเป็นวิสัยของเทวดา และการรู้จักปรับปรุงแก้ไขเป็นวิสัยของบัณฑิต

๑๓) กัณท์นครกัณท์ ว่าด้วยเรื่องผลแห่งทาน ผลแห่งศีล และผลแห่งพระบารมี ๓๐ ทัศ ของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ เมื่อกลับมาถึงกรุงสรีแล้วบังเกิดฝนใหญ่ตกลงมาสร้างความชุ่มชื้นร่มเย็นแก่ชาวเมืองสรีพระเวสสันดรครองนครสรีพินาศอายุ 120 ปีจึงสวรรคต ไปเกิดเป็นเทพบุตรชื่อว่าสันตุสิต อยู่สวรรค์ชั้นดุสิตก่อนที่จะมาเกิดเป็นพระสิทธัตถะกุมารนั้นแล

(๑๓.๑) ข้อคิดในนครกัณท์

พระเวสสันดรเสด็จขึ้นเสวยราชย์ครองแผ่นดินทำให้ไพร่ฟ้าเสนาอำมาตย์มีสุขสงบกันทั่วทั้งแคว้นชาวเมืองต่างก็หมั่นถือศีลบำเพ็ญกุศลตามสัตย์อธิษฐานของพระเวสสันดร ฝ่ายกษัตริย์เมืองกลิงครัฐก็นำช้างปัจจัยนาเคนทร์มาถวายคืนเพราะบ้านเมืองมีฝนตกต้องตามฤดูกาลแล้วพระเวสสันดรก็ทรงอยู่ในทศพิธราชธรรมและยังครองบริจาคนเป็นเนืองนิตย์ จนพระชนมายุได้ ๑๒๐ พรรษา จึงสิ้นพระชนม์ แล้วได้อุบัติเป็นท้าวสันตุสิตเทพบุตรบนสวรรค์ชั้นดุสิต

“การใช้ธรรมะในการปกครองย่อมทำให้เกิดความสงบร่มเย็น”

๖. สรุป

ประเพณีบุญผะเหวดกับชาวอีสานเป็นสิ่งคู่กันมาช้านาน โดยความเป็นจารีตประเพณี โดยความเป็นบุญประจำปี ที่ชาวอีสานได้ร่วมกันปฏิบัติเป็นประจำทุกปี ในช่วง เดือน ๔ ของทุกปี ตามการนับแบบจันทรคติ ประมาณเดือนมีนาคมถึงเมษายน ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและความพร้อมของแต่ละเดือนในทุกๆปีด้วย ประเพณีบุญผะเหวดมีหัวใจสำคัญอย่างหนึ่งที่ขาดไม่ได้ นั่นก็คือการเทศน์เวสสันดร

ชาตกเป็นทำนองพื้นบ้านที่เรียกว่า “การล่ำหาชาติ” ในเวสสันดรชาตก ประกอบด้วยเรื่องราวการ
บริจาทานของพระเวสสันดร แบ่งเรื่องราวเป็นกัณฑ์ ทั้งหมดมี ๑๓ กัณฑ์ ในแต่ละกัณฑ์ได้สอดแทรกแง่
คิด คติธรรม ซึ่งสามารถใช้เป็นบรรทัดฐานในการดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุขได้

ทั้งนี้ชาวอีสาน เป็นกลุ่มคนที่ได้รับอิทธิพลจากประเพณีบุญผะเหวด โดยสังเกตจากอัตลักษณ์
ด้านศีลธรรมของชาวอีสาน ไม่ว่าจะเป็นความเป็นคนรู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปัน การให้อภัยกัน ความ
อ่อนน้อมถ่อมตน เป็นต้น ล้วนแต่เป็นคุณลักษณะที่สอดแทรกอยู่ในเวสสันดรชาตก ผู้เขียนบทความมอง
ว่า ชาวอีสานทั่วไปได้ซึมซับรับเอาแนวทางการดำเนินชีวิตด้านศีลธรรมอันดีงามในประเพณีบุญผะเหวด
ดังกล่าวมา ซึ่งกลายเป็นอัตลักษณ์ของชาวอีสาน ด้านความเป็นคนยิ้มแย้มแจ่มใส เอื้อเฟื้อแบ่งปัน
สามัคคีมีน้ำใจรู้จักให้อภัยกัน อันส่งเสริมให้คนอีสานอยู่กันอย่างมีความสุขตลอดมาจนถึงปัจจุบัน

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. แผนพัฒนาส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมตามแนวปรัชญา

เศรษฐกิจพอเพียง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย
จำกัด, ๒๕๕๐.

กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส. มหาชาติฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ มหาชาติพระนิพนธ์.

พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์ไทย, ๒๔๖๑.

กรมศิลปากร. ภาพมหาชาติ. กรุงเทพมหานคร : ไทยมิตรการพิมพ์, ๒๕๐๗.

_____. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา,
๒๕๑๖.

_____. มหาชาติคำหลวง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

กรรณิการ์ อัสวตรเดชา. การสื่อสารโน้มน้าวใจ. เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา

บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล. ฮีต-คอง-คะลำ. ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา,
๒๕๔๖.

เบญจวรรณ นาราจักร. ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาอีสาน. ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๑.

พ. สุวรรณ. พระบัวเข็ม พระอรหันต์พิชิตมารให้ลาภร่ำรวย. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์บ้านมงคล, ๒๕๕๐.

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๖๑ ๕๔

สุจิตต์ วงษ์เทศ. พลังลาว ชาวอีสาน มาจากไหน?. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๙.

ศรี ศรีสูง. อีต-ครองอีสานและปณิกะคติ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ อมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๓.

เว็บไซต์:

ชลิต ชัยครรชิตและคณะ ๒๕๔๙. สังคมและวัฒนธรรมอีสาน : เอกสารประกอบนิทรรศการถาวร

อีสานนิทัศน์. แหล่งที่มา : [ออนไลน์]

<http://www.isan.clubs.chula.ac.th/tradition/index.php?transaction=phaved01.php#menu> [เข้าถึงข้อมูล ๔ สิงหาคม ๒๕๕๙].